

[Auf]Lösungen

Dekoloniale Begegnungen

Mari Peegel

Nõukogude dekolonisatsioon Eestis: hägusast minevikust hägusasse olevikku

Oktoober 2023

Sissejuhatus

Territoorium, mida me nüüd Eestiks kutsume, on alistunud mitmele koloniaalvõimule: Taanile, Rootsile, aga eeskätt Saksa- ja Venemaale; viimasena Nõukogude Venemaale, sest Moskvast juhitud Nõukogude Liit lagunes kõigest 30+ aastat tagasi. Erinevate okupatsiooniperioodide vahel oli Eesti vahemikus 1918–1940 ka iseseisev. Seega loodi Eesti Vabariik aastal 1918 ja mitte levinud väärarusaama kohaselt aastal 1991, kui lagunes Nõukogude Liit.

Kolonialistlik minevik on igast ajastust pärit märkidega Eestis väga nähtav; vulgaarsed nõukogudeaegsed sümbolid nagu Lenini kujud eemaldati 1991. aastal, ent mõned elemendid, nagu punatähed prominentsetel hoonetel või Nõukogude Eesti kunstnike ideoloogiliselt sugestiivsed taiesed, on endiselt alles, näiteks rahvusooperi laemaal aastast 1947, mis kujutab Punaarmee Eesti kodanikest sõdureid.

Samuti on palju varjatud kolonialismi. Seda võib nimetada Nõukogude Liidu poolseks meele koloniseerimiseks: nõukogudeaegsed ja postsovetlikud stereotüübid ja mõttemallid on muutunud meelelaadiks. Seda leiab keskkonnakaitse-, majandusliku õigluse, tööliste õiguste, naiste ja laste õiguste, LGBT+, sõnavabaduse- jms teemalistest hoiakutest. Tegelikult on teadlased eriarvamusel, kust need eesti psüühes sügavalt juurdunud nõukogudelikud suhtumised tulevad: mõned ütlevad, et kindlasti

on süüdi nõukogude kolonialism, sest see on paljude eestlaste meelsust kujundanud, ent teised väidavad, et pärast kolme aastakümnet vabadust, mis on pikk aeg asjade ümbersõnastamiseks ja -mõtestamiseks, ei saa põhjuseks — ega vabanduseks — pidada ei Putini Venemaad ega nõukogude minevikku. Kõike seda arvesse võttes on Eesti kompleksne riik, kus 2023. aasta vaimse ja ühiskondliku õhustiku kujundavad omavahel põimunud tegurid nagu imperialism, patriarhaat ja tarbimiskapitalism.

Venemaa täiemahuline sõda Ukrainas, mille Putin käivitas 24.02.2022 ehk Eesti Vabariigi aastapäeval, nõudis dekolonialistliku protsessi järelle, mis oli suurema osa viimasest kolmekümnest aastast pausil olnud. Ent see mõjus kui äratuskell, mida mõned kuulsid ja teised mitte. Seega pole kõik läinud tagasilöökideta: nii palju kui on inimesi, kes tahavad punatähtedega monumentide ja hoonete lammutamist või inimsusevastastes kuritegudes osalenud Nõukogude võimu kollaborantidele püstitatud kujude eemaldamist, siis teist sama palju on neid, muuhulgas ajaloolasi või kunstiloolasi, kes tahavad need alles jätta, et „mitte olla sama brutaalsed kui sovetid“ ja et „mitte hävitada minevikku, sest seda ei saa niikuinii hävitada, vaid pigem uurida seda nende samade monumentide abil“. Hoolimata hoiakust viitab kõik sellele, et mitte ainult pole dekolonialismiga Eestis lõpuni mindud, vaid et vaimne töö (traumadega), mis sellele kaasa peaks aitama, pole õigupoolest täiel määral alanudki.

Samuti on esile kerkinud teisi kolonialismi/postkolonialismi aspekte: kuna mitmes Eesti piirkonnas on ülekaalus venekeelne vähemus, siis on põhielanikkond mitmes mõttes nende vastu pööranud, väites, et nad on putinistid või Venemaa n-ö viies kolonn. 2022. veebruarist alates on paljude konfliktide allikaks olnud suuresti vaesemad alad, need, mis katavad põlevkiviõli- ja elektritootmisega Eesti energiavajaduse. Seega tuleb vastata ka küsimusele, kas sealseid inimesi koheldakse õigesti või kas eestlased on (neid marginaliseerides) langenud (kolonialismisarnaste) võimumängude ja domineerimise mustritesse.

Selles veidras ja keerulises olukorras on esile kerkinud mitmeid kohati vastuolulisi kunstiprojekte ning neid tuleb kogu aeg juurde. Uurime mitut projekti/kuraatorit/kunstnikku lähemalt.

Nagu lugeja mõistab, tegelevad kiireimad ja tõhusaimad kunstiprojektid, mis pärast täiemahulise sõja algust Ukrainas tekkisid, dekolonialismiteemadega visuaalses kunstis, eriti kaasaegses kujutavas kunstis, olgu siis tegu tugeva kuraatorliku lähenemisega rahvusvaheliste grupinäitustega või eelnevatest kümnenditest pärit olemasolevate tööde ümbertõlgendamisega.

Ka etenduskunstide vallas on toimunud mõned — küll vähesed — projektid, eeskätt teatris nimega Vaba Lava, mis asub nii Tallinnas kui Ida-Virumaal Narvas, mis on piirilinn Ida ja Lääne vahel.

2. Dekolonialism kaasaegses kunstis

2.2. „Hüvasti, ida! Hüvasti, Narcissus!”, kuraator Tanel Rander

Svitlana Biedarieva (Ukraina/Mehhiko), Elo Liiv (Eesti), Holger Loodus (Eesti), Katerõna Lõsovenko (Ukraina/Austria), Paulina Pukytė (Leedu/Ühendkuningriik), Aliaxey Talstou (Valgevene/Saksamaa), Kirill Tulin (Ida/Lääs)

Eesti Kaasaegse Kunsti Muuseumi (EKKM) 17. hooaja avanäitus, aprill—juuni 2023

Eesti (EKKM) aprill—juuni 2023

IDA märk ühest eelmisest kunstinäitusest võeti EKKMi hoone katuselt 2023. aasta juunis maha, et jätta seeläbi hüvasti Uue Ida liikumisega.

Foto: Marlene Lahmer/Maris Nisu/EKKM

Sellel rahvusvahelisel kureeritud näitusel pakkus Rander, et Ida-Euroopal on kollektiivne teadvus, mida on vorminud keeruline suhe Venemaa ehk agressorriigiga.

Rander on kirjutanud, et viimase kümne aasta jooksul on Ida-Euroopa, mis varasemalt oli iga hinna eest oma „idalikkust” varjanud, et Lääne silmis mitte alaväärsena paista, saanud oma teadvuse. „Koos allasurutud mälu tuli nostalgia. See, mis oli varemalt olnud põlastus- ja häbiväärne, muutus nüüd eksootiliseks,” kirjutas Rander ajakirjas

Blok¹. Ent nüüd, kus Venemaa on alustanud Ukrainas täiemahulist sõda, peab kõik nostalgia, babuškatega seonduv haip ja ossikükid minema.

Rander on dekolonialismi uurinud juba kümme aastat, aga hiljuti on ta illusioonid seoses globaalse dekolonialismiliikumise ja selle mõttelaadiga purunenud, sest nagu Rander ühes selle uurimuse raames läbi viidud intervjuus ütles, on kõige aluseks geopoliitika. „Ma isegi ei tea, kas dekolonialism on tänapäeval [Eestis] teema. Sellepärast korraldasingi selle näituse psühhoanalüütilisele sõnavarale toetudes,“ ütles Rander.

Rander usub, et Eesti ühiskonnas endiselt väga esil olev patriarhaalne ideoloogia on vägagi seotud meie nõukogude minevikuga. „Me ei saa mingil tingimusel rääkida Venemaast eraldiseisvast üksusest; me oleme tegelikult Venemaaga väga tugevalt seotud. Inimeste pärast — kust me tuleme, kes olid meie esivanemad, millised nad olid — see on kõik seotud Nõukogude Liiduga,“ sõnas Rander. Ta väitis, et Eesti elab Venemaaga nartsissistlikus suhtes, et oleme justkui omavahel seotud. „Meie peade kohal ripub kogu aeg kirves. Me peame kogu aeg kartma, et siin algab sõda. Ja see muudab meid väga, või siis on muutnud; see on meid kujundanud. Seda võib võrrelda vägivaldses perekonnas või vägivallatseja lähiringis elamisega,“ ütles Rander.

Sõja lõpp tähendas teeskluse lõppu. „Sõja algus oli minu jaoks väga vabastav. Esimest korda julgesin kõiki oma tundeid näidata. Esimest korda sai selgeks, mis Venemaaga toimub. Venemaa on patriarhaalne ning ehk on suurim probleem maailmas see, et Venemaad ei tajuta ülimalt patriarhaalsena. Mõnedes müütides esitatakse Venemaad ohvri ja naisena. See, et Venemaa on naine ja et Venemaa on alati ohver, moodustab suure osa Vene ideoloogiast. Ja Lääs on nagu isa,“ seletas Rander.

Näituse „Hüvasti, ida! Hüvasti, Narcissus!“ pidulikul lõpetamisel said külalised hävitada koduseid kristallesemeid, mis sümboliseerivad paljude jaoks NSVLi pärandit Eestis ja mis nüüd tähistavad ühtaegu püsivust ja haprust; see oli osa vabastavast ja traumadest paranemise sessioonist. Samuti võeti ühe eelmise kunstinäituse osa, IDA märk, EKKMi hoone katuselt alla, et jätta hüvasti Uue Ida liikumisega, mis oli mõni aasta tagasi lahe tundunud, aga mis pärast 2022. aasta 24. veebruarit mõjub väga halvamaigulise ja isegi kõlvatuna.

2.3. „Hoides asju hämaruses“, kuraator Francisco Martínez

Kureeritud grupinäitus Sillamäe muuseumis maist juunini 2023

Installatsioon neljalt kunstnikult: Anna Škodenko, Darja Popolitova, Viktor Gurov ja Francisco Martínez

¹ <https://blokmagazine.com/goodbye-east-goodbye-narcissus>

Foto: Mari Peegel. Kollektiivse kunstiprojekti „Hoides asju hämaruses, jälle“ kolmas laiendus Eesti Kunstiakadeemias, sügis 2023.

Selleks et oma ühist installatsiooni keldritest kui ajakapslitest ette valmistada, külastasid kunstnikud Anna Škodenko, Darja Popolitova, Viktor Gurov ja Francisco Martínez Ida-Virumaal kortermaju. Selles piirkonnas elavad peamiselt Eesti venekeelsed vähemusrahvad. Näiteks Eesti idapoolseima ja ka Euroopa Liidu piirilinna Narva elanikest peab end venelaseks 80%.

„Kolm minu hiljutist kunstiprojekti on tegelenud Ida-Virumaa ja keeruliste päranditega, neid võib nimetada koloniaalpärandeiks. Kunstiprojektid on käsitlenud maastike intensiivset moderniseerimist, põlevkiviõli kaevandamist ja hetkel käimas olev tegeleb keldritega. Ma olen käinud Eesti-Vene piiril keldrites ja palunud inimestel näidata, mis asju nad maa all hoiavad. Näituse kontseptsioon põhineb ideel, et meie isiksusel on kolm mõõdet: avalik, privaatne ja salajane. Me vajame salapaiku, et toime tulla muutuste või keeruliste identiteediküsimustega, nagu nendega, mida on Ida-Eestis,“ seletas Martínez, antropoloog ja pikaaegne Eesti resident.

Martínez sõnas, et dekolonialismi teema pole näituse põhifookuses, ent on seal siiski olulisel kohal. Tema jaoks tähendab koloniseerimine domineerimist. „Tänapäeval

on Eesti vaba riik ja need, kes tunnevad, et nende üle domineeritakse või et neid surutakse alla, on vene keele kõnelejad Ida-Virumaal,” lausus Martínez. „Ma ei ütleks, et tegu on kolonialismiga, sest kolonialism on väga spetsiifiline 17.–19. sajandi nähtus, kuid Ida-Virumaa olukord on ekstraktivismi (suurte tooraine või loodusvarade koguste eemaldamine, eeskätt ekspordiks ja minimaalse töötusega — M. P.) ja kogukondade hierarhiseerimise vorm: need, kes valitsevad, ja need, kes pole nii olulised ja kes ei saa avalikes aruteludes võrdsena kaasa lüüa. Minu arvates toimub see Eestis vene keele kõnelejatega. Paljudega neist, mitte kõigiga,” seletas Martínez. „Saab rääkida loodusvarade ekstraktivismist, mis tekitab saastet ja piirab majandusliku arengu võimalusi. Veel on Ida-Virumaal probleemiks krüptoraha kaevandamine, millega tegelevad hargmaised ettevõtted. Kasum ei jää aga Ida-Virumaale, see läheb kuhugi pilve. Need on need kolonialismi ja ekstraktivismi vormid, mida ma Eestis täheldan,” tõdes Martínez.

Ta väitis, et jah, eestlastel on küll õigus öelda, et neid on [erinevate väliste jõudude poolt] koloniseeritud, sest see on mõjutanud arengut ja omanud traumaatilisi tagajärgi, aga praegu on Eesti idaosas tekkinud koloniseerimist meenutavaid ilminguid eestlastepoolsest domineerimisest. Lõpetuseks tõdes ta, et tegu on tundliku teemaga. Selge see — Ida-Virumaa probleemidest räägitakse väga harva nende inimeste vaatepunktist, kes seal elavad.

Martínez märgib, et paljud eesti- ja venekeelsed ei mõista Eestis teineteist. „Ja ma ei ütleks, et see on nõukogude ideoloogia tagajärg. Me saame nõukogude ideoloogiale palju halba süüks panna, aga antud juhul räägime me eesti keele kõnelejate ajaloolisest rõhumisest venekeelsete poolt [mis toimus selles piirkonnas varem], sest kahel kogukonnal on minevikust tulenevalt erinevad lähtekohad. Mind huvitab, mil määral saavad koos eksisteerida pluralism ja homogeense narratiivi puudumine? Minu jaoks on see võimalik, aga paljude jaoks mitte.” Martínez märkis, et kui eestlaste jaoks okupeeris Nõukogude Venemaa Eesti aastal 1945, siis venekeelne vähemus kaldub arvama, et see on aasta, mil Eesti vabastati Natsi-Saksamaa okupatsioonist.

2.3. Kunstnik Flo Kasearu majamuuseum, käimasolev projekt aastast 2013

Flo Kasearu majamuuseumi põhifookuses on Flo ise: hetkel 30ndates eluaastates kunstnik on üks väheseid Eestis, kellele on avatud muuseumi tema eluajal. Selles majas on esindatud minevik, muuhulgas koloniaalminevik, koos Kasearu kaasaegse ja väga modernse kunstiga.

Kasearu vanavanavanavanemate tsaariajal ehitatud puitmaja Tallinnas riigistati 1940. aastatel, nagu pea kõik eraomanduses hooned Eestis. Sinna kolisid suvalised inimesed ja Kasearu sugulased said seal küll elada, kuid majaga seonduvate küsimuste üle neil

kontrolli enam polnud. Pärast Nõukogude Liidu lagunemist said natsionaliseeritud kinnisvara endised omanikud või nende sugulased riigistatud vara tagasi nõuda. Nii Kasearu vaarema tegigi ja üsna tüütu protsessi tulemusena sai kunstitudeng Kasearust üks maja omanikke.

Selle maja lugu võib pidada dekoloniseerimise näiteks, sest nõukogudeaegsele konstruktile nagu riigistamine tehti lõpp, ja nagu Kasearu mulle intervjuus ütles, on nõukogude aja juuri siin kõikjal. „Maja võeti ära ja anti siis tagasi, see kajastub kogu hoone ajaloo,” ütles Kasearu. Ta korraldab ringkäike kunstnikuga majamuuseumis, kus erinevate ajalooliste perioodide kihid on endiselt alles ja Kasearu kunstiloomega põimunud.

Lisaks majamuuseumile on Kasearu teised kunstiprojektid tegelenud probleemidega, mis ulatuvad tema hinnangul nõukogude aega ja mida alles lahendatakse. „Minu koduvägivallateemaline näitus „Elust välja lõigatud” Kunstihoones 2021. aastal oli ka vägagi seotud asjaoluga, et nõukogude ajal oli kõik eraelus toimuv privaatne ja sellest ei räägitud. Selle tulemusena on meil nüüd statistiliselt väga palju vägivaldajuhtumeid. Inimesed julgevad rääkida oma peres toimuvast ja otsida abi,” seletas Kasearu. „Ma olen oma kodulehel öelnud, et sündisin Nõukogude Liidus, aga elan Eestis. Ajalugu on aga paratamatult mu erinevates töodes sees,” tõdes Kasearu kokkuvõtvalt.

Kasearu majamuuseumi hoovis on väljas töö aastast 2015, „Ülestõus”, mida on mõjutanud fakt, et Eesti asub geograafiliselt Venemaa kõrval, nagu ka see, et pärast seda, kui Venemaa annekteeris 2014. aastal Krimmi, on pinged piirkonnas kasvanud. „Tööle annavad laiemad konteksti Eesti ja Venemaa vahelised suhted läbi kogu ajaloo. „Ülestõus” (näitus Temnikova & Kasela galeriis aastal 2015) sai inspiratsiooni Vene sõjalennukite sisenemisest Eesti õhuruumi 2015. aastal. Oli see tahtmatu viga? Oli see manipulatsioon? Oli see mingi piloodipoolne nali või oli see osa suuremast plaanist? Tol ajal kajastas meedia seda väga palju ja ka mina sain sellest inspiratsiooni. Vanast katusest tehti nii suuri kui väikeseid paberlennukite moodi metall-lennukeid,” seletas Kasearu. Küll aga lisab ta, et ei ürita tahtlikult oma töid ajalooliste sündmustega siduda. „Ma töötan rohkem sisetundega,” teatas ta.

2.4. Ann-Mirjam Vaikla. „Vanatühja jälil Kuuni. Milline on kunst Kuu hõivamise ajal?“, rahvusvaheline grupinäitus, mida kureeris Corina L. Apostol. Tallinna Kunstihoone, juuni–august 2023

Ann-Mirjam Vaikla installatsioon Tallinna Kunstihoones. Foto: Paul Kuimet/Tallinna Kunstihoone

Rahvusvahelisel grupinäitusel, mis „uurib Kuu hõivamise ideega seotud sügavaid ning keerukaid küsimusi“, on üleval ka Eesti kunstniku, kuraatori ja stsenograafi Ann-Mirjam Vaikla installatsioon.

Vaikla töö keskmes on nõukogude ajal (1955. aastal) Tallinna vanalinna ehitatud stalinistliku kinomaja Sõpruse täiskuukujuline seinornament. Kunstnik on galeriisse toonud ornamendi koopia ning selle ette asetanud põleva õlilambi, et lambist tulev tahm värviks valge ornamendi katkematu *performance*'ina üle. Kuraatori sõnul tähistab see justkui Kuu ülevärvimist Ida-Euroopa dekoloniseerimise kontekstis, mis kutsub vaatajat mõtisklema selle üle, kuidas jõustruktuurid on kujundanud meie maailmavaadet.

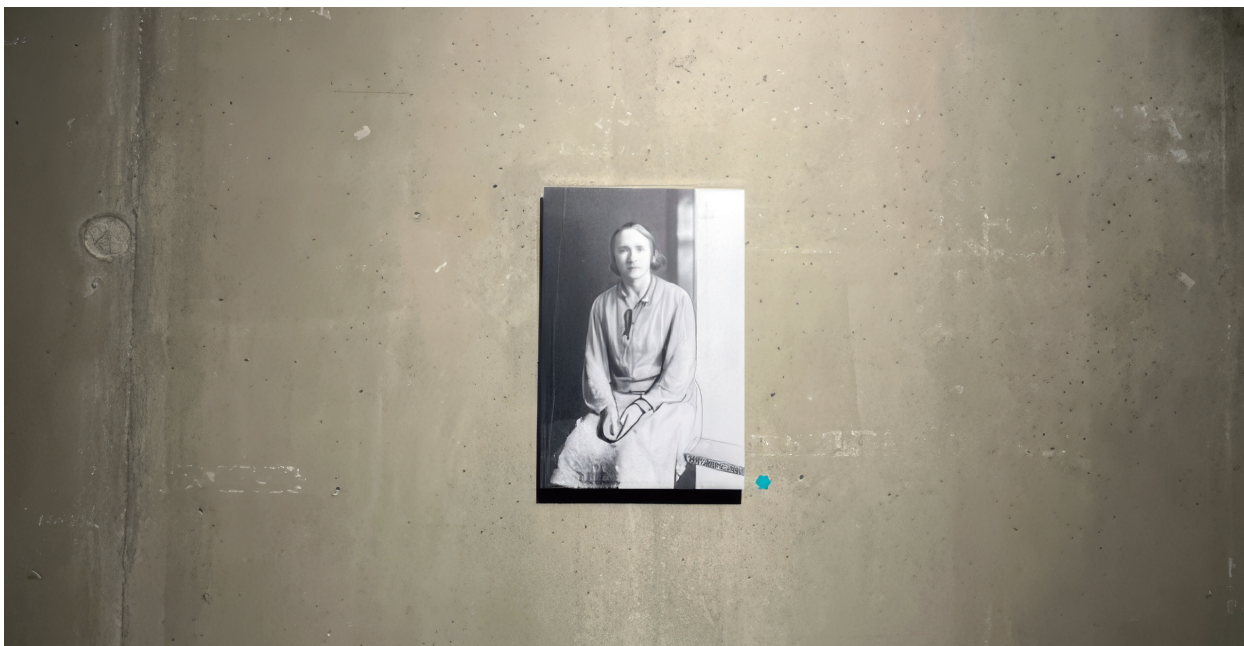
Vaikla tegeleb oma kunstis ja kunstiuringutes Vene imperialismi ja kolonialismi tähendusega ning sellega seonduvate dekoloniseerimistavadega. „Vene kolonialism Eestis — ja ümbritsevas Baltikumis ning Ida-Euroopas laiemalt — on erinevatel ajalooajalooperioodidel (Vene impeerium, Nõukogude Liit) ilmnenu eri moel. Arvestades, mis toimub praegu Ukrainas, kus Venemaa ajab oma imperialistlike ja kolonialistlike eesmärgid inimelude ja keskkonna hinnaga, on Vene kolonialism muutunud vältimatuks teemaks,“ sõnas Vaikla.

Ta on huvitatud koloniaalpoliitika ja ajaloo, mh dekoloniseerimistavade lõimimisest keskkonna ja keskkonnakriisiga. Kui ta hakkas Vene kolonialismi mõju ja jälgi uurima Tallinna-lähedases sadamalinnas Paldiskis, mõistis ta peagi, et erakordselt sügav Paldiski laht oli olnud põhjuseks, miks seal hakati ehitama sõjalaevu ja miks sinna hiljem rajati sõjaväe allveelaevabaas. "Sügav vesi andis tõuke kolonialistlike kujutelmade esilekerkimiseks, millega kaasnes suuremahulise taristu rajamine. Aga mis saab siis, kui meie, inimesed, hakkame teatud asju „süvavee“ agentsusele omistama? Kui hakkame nägema seda niiöelda „veekogu“ kollektiivse organismina, kus elavad mitte- vs. enam- kui-inimesed (bakterid, taimed, kalad, linnud jne)?" küsib kunstnik.

Vaikla arvates on kunst hea vahend dekolonialismiteemaga tegelemiseks, sest kunst võimaldab avatud arutelu. „Oma töödes ja tegemistes kunstnikuna olen huvitatud eri põlvkondadega suhtlemisest, sest mulle näib, et nõukogude aeg on jätnud igale seda kogunud põlvkonnale väga erineva jälje. See on mõjutanud eri põlvkondade identiteedi kujunemist nii üksikisiku kui kollektiivi tasandil,“ tõdes Vaikla.

3.1 Töö mälu. Okupatsioonide ja vabaduse muusemi VABAMU püsinäituse kväärimine, kuraator Rebeka Põldsam

Foto: Mari Peegel. Näitus „Niisugustest“ LGBT-aktivismi. Vabamus.

Juunist ehk *pride*'ikuust alates käib Vabamu püsinäitusega kaasas uus heliteekond nimega „Niisugustest“ LGBT-aktivismi. 20. sajandi lood seksuaal- ja soovähemustest Eestis“. Selle lisandusega sai Vabamu püsinäitus juurde neli uut taiest ja audiogiid kaheksa värsket lugu.

Muuseumide kväärimine ei ole Eestis nii tavapärane kui teistes lääneriikides, nii et

Vabamu muuseumit, mis kajastab Eesti kahte hiljutist okupeerimist Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Venemaa poolt, võib selles vallas Eestis kindlasti eesrindlikuks pidada. Samas pole mineviku kväärimine Eesti visuaalkunstis ka täiesti tavatu, sest see on üheks visuaalkunstnik Jaanus Samma kunsti teemaks.

Vabamu uue audiogiidi kuraator Rebeka Põldsam väidab, et 1920.–1930. aastatel räägiti äsja asutatud Eesti Vabariigis LGBT+-inimestest avalikult meedias, kirjanduses ja filmides, aga järgneva Nõukogude okupatsiooni ajal kustutati kväärid sellest sfäärist täielikult ja seega ka kogu Eesti avalikust mälust. Mindi selleni välja, et inimestel ei meenuki kohe mälestusi geidest nõukogude perioodil, väidetakse lausa, et „selliseid inimesi” nõukogude ajal polnud. Mõned vihjavad isegi, et selles mõttes olid ajad paremad, ning tundub, et neil on teatav igatsus näiliselt kväärivaba aja järele, „mil kõik olid „normaalsed””.

Sellel, et LGBT+-inimesi nõukogude ajal avalikult näha polnud, olid oma põhjused.

Homoseksuaalsusest sai kriminaalkoodeksi järgi kuritegu (viimastel Eesti Vabariigi aastatel ehk 1935–1940 see niimoodi ei olnud) ning teise soo riideid kandva inimese võis politsei kinni pidada ja avaliku korra rikkujana ära viia. Seega on audiogiid minevikku ja meeli dekoloniseeriv vahend — seda määratlust otseselt kasutamata –, sest räägitakse toona kurjategijateks tehtud ja ahistatud geide lugusid, tehakse nad nähtavaks ja nendega saab samastuda.

„Nõukogude ajal rõhuti kõigi vabadusi ning see, kuidas piirati seksuaal- ja soovähemuste õigust privaatsusele ja vabale valikule intiimsuhteid luua ja iseolemisele, paljastab kontrollimehhanismi, millega pidid arvestama kõik Nõukogude Liidu elanikud,“ kirjutas Põldsam rahvusringhäälingu veebiportaali kommentaaris².

Üks Vabamu uue audiogiidi teemasid on abielu, sest kokkuleppeabielud vastassugupoolega aitasid kvääridel toimida ühiskonnas, kus päris olemust ja ihasid tuli varjata. Abieluteema on oluline ka sel põhjusel, et Eesti seadustas juunis sooneutraalse abielu ja ka seda seadusemuudatust võib näha dekolonialistliku sammuna, sest see on tohutu hüpe edasi nõukogude minevikus kriminaliseeritud homoseksuaalsusest.

4.1. Etenduskunstid. Vaba Lava teater Narvas ja Tallinnas, erinevad lavastused ja Vabaduse festival. Loovjuht: Julia Aug, tegevjuht: Märt Meos.

Vaba Lava on üks väga väheseid, et mitte öelda ainus Eesti teater, mis on reageerinud uuele reaalsusele, mis kaasnes Venemaa täiemahulise sõjaga Ukrainas. Et tegu

---

² <https://www.err.ee/1609009631/rebeka-poldsam-mida-raagivad-vahemuste-lood-enamuse-muuseumis>

on väikese projektiteatriga, on suudetud ja ka tahetud olukorrale visuaalkunsti vahenditega kiiresti vastata. Vabal Laval on äärmiselt suure töö ära teinud Julia Aug: ta on väga kuulus vene näitleja ja lavastaja, aga ka eesti ja juudi päritolu Vene emigrant, kes elab nüüd Eestis.

Julia Aug on Vabale Lavale kirjutanud ja lavastanud kaks näidendit: „Narva — linn, mille me kaotasime” ja „M*** sõda. Ukraina. Kirjad rindelt.”

„Narva — linn, mille me kaotasime” põhineb Narva linna kirjalikul ja suulisel ajalool ja legendidel. Näidend tahab teises maailmasõjas puruks pommitatud linnale mälu tagasi anda, et Narva elanikud, kellest paljud kolisid sinna pärast teist maailmasõda teistest Nõukogude Liidu osadest, mõistaksid, et see linn oli olemas juba enne nõukogude aega ja et selle ajalugu on seega palju laiem. Vabastades Narva „ainult nõukogude” narratiivist, antakse Eesti suuruselt kolmandale linnale uus tulevik, usuvad näidendi autorid.

Augi teine näidend, „M*** sõda. Ukraina. Kirjad rindelt” jõudis lavale kõigest kaks kuud pärast Venemaa täiemahulise sõja algust Ukrainas. „M*** sõda.” tugineb Augi kirjavahetusele sõpradega — näitlejate, teatridirektoritega — Ukraina pommivarjendites sõja esimestel nädalatel.

Projekt polnud ainult etendus, vaid ka täiemahulise sõja esimeste päevade kroonika. Nendest päevadest on saanud poolteist aastat. „Näidendil on konkreetne algus, aga lõppu mitte. Venemaa sõjal Ukrainas pole lõppu,” võib lugeda näidendi sünopsisest.

Et Narva elanikud on suuresti konservatiivsed ja mõned neist ka mõjutatud Kremli telekanalite kaudu levivast Putini propagandast, ei võtnud kohalikud „M*** sõda.” hästi vastu. „Inimesed, kes siin elavad, ei ole põlised eestlased ning narvakaid mõjutab ka [Vene] piiri tagune inforuum. Kunst on siin provintsiaalne, on näha konservatismi, tekivad mõtted, et see pole meie jaoks, et see on propaganda ning meile surutakse kellegi arvamust peale. Meie teater võitleb konservatiivsete hoiakutega ning avardab piire,” mainis Vaba Lava müügijuht Rene Abramsom intervjuus Tallinna Goethe-Instituudi veebiajakirjale Samovar³.

„Narvas on teatrisse raske sobivat töajõudu leida ja ka suhtumine on seal teine. Samuti peame oma töötajatele palju selgitama, miks me üht või teist asja teeme. Ent oleme Narva inimesed oma kogukondlike projektidega avatumaks muutnud,” ütleb teatri tegevjuht Märt Meos mulle ühes vestluses. „Me tunneme neid nüüd ka oluliselt paremini,” lisab Meos. „Me lõime oma teatri, et Narvas oleks juurdepääs eestikeelsele kultuurile. Paraku ei ole see läinud nii hästi, kui me lootsime, sest teised Eesti teatrid pole just eriti varmad Narva etendusi andma tulema,” ütles Meos.

---

³ <https://www.goethe.de/prj/sam/et/kun/wtk.html>

Sel aastal ei kvalifitseerunud Vaba Lava riigipoolsele lisatoetusele. „Mulle tundub, et Eesti riik pole Narvast eriti huvitatud. Et nad on valmis linna vabaks laskma. Vaba Lava sai tänavu toetusena 400 000 eurot, aga selle raha eest peame andma etendusi kahes linnas ja üürima teatripinda Tallinnas,“ seletas Meos. Ta lisas, et rahaliselt ei lähe neil hästi.

Tänavu augustis korraldas Vaba Lava Narvas Vabaduse festivali, kus külalistena astusid üles Kesk-Aasia kaasaegse teatri trupid ja üks teater Ukrainast. „Vabaduse festival keskendub Ukrainale, kes võitleb Vene impeeriumiga eelmiste ja praeguste alade vabaduse eest, ja Kesk-Aasia riikidele, kes peavad kujunevas geopoliitilises olukorras leidma uusi lahendusi, rolle ja tasakaalu,“ on festivali bukletil resümeena kirjas. „Tegu on tugevate lavastustega, neid tasub näidata ja nende teatrite tegijad riskivad sõna otseses mõttes oma eluga sedalaadi kunsti tehes, sest tsensorlus repressioneerib kunstnikke jõuliselt ja sõnavabadusega on probleeme,“ seletas Meos. Vaba Lava usub, et Narva on Vabaduse festivali toimumiseks täiuslik koht: see on linn, kust algab vaba maailm ja millega vaba maailm — piiri taga — lõpeb.

5. Kokkuvõte

Nagu essee sissejuhatuses mainitud, on dekolonialism jätkuvalt sõna, mida 2023. aastal Eesti avalikus arutelus ei kasutata. Kui üldse, siis mainitakse seda rahvusvahelistes akadeemilistes aruteludes, millest mõne üksiku näitena võib tuua Tallinna ülikooli suvekooli „Lahtiharutatud Euraasia“ paneelid juulis ja augustis või septembrikuise paneeldiskussiooni „Dekolonialism ja kunstiloolised liitlassuhted Ida-Euroopas“, mis toimus Kumu kunstimuuseumis. Laiemas üldsuses, näiteks massimeedias, ja privaatsemas ringis räägitakse sellest harva kui teemast, mis iseloomustab kõiki endisi nõukogude vabariike või Nõukogude bloki riike: pigem vesteldakse isoleeritud juhtumite varal. Näiteks arutelud nõukogude sõjamemoriaalide ja matmispaikade teisaldamise ja lammutamise teemal on peamiselt praktilist laadi: kui mitu luukeret, mis seisukorras ja mis oleks eemaldamistöde hind kohalikule omavalitsusele. Riigi tasandil motiveerib dekolonialistlikke praktikaid poliitiline kasu ning eesmärgiks ei ole töö mäluga või kollektiivse mälu lünkade mitmekesisel viisil täitmine.

Seega võib tõdeda, et Eesti ühiskond jätab suuresti kasutamata võimaluse tegeleda ammu lahendamist vajava mälualse tööga nõukogude mineviku ja eestlaste sotsialistlikus repressiivpoliitikas ja -praktikas osalemise teemal. Et igasugune traumade ja mäluga seonduv töö on valus ja võib muuta Eesti ühiskonna, poliitika ja kultuuri teada-tuntud ülesehitust, siis välditakse seda igal moel.

Samas leidub dekolonialismiteemalisi kunstiprojekte, ent need on eeskätt väikesed ja sõltumatud, st suuremaid riigi rahastatud institutsioone kaasatud ei ole. Enamik Eesti või Ida-Euroopa dekolonialismiga tegelevaid kunstiprojekte johtuvad teatud kuraatorite või kunstnike huvist dekolonialismiteemaatika vastu varasemast ajast kui Venemaa täiemahulise sõja algus Ukrainas.

Suuremad kultuuriasutused pole seda teemat üles korjanud ning suurem osa Eesti kunstnikest valib teemasid, mis pole ei poliitilist ega ühiskondlikku laadi, vaid pigem sisekaemuslikud. Võib väita, et poliitilise aktivismi puudumine Eesti kunstis ja kultuuris on samuti nõukogude pärand, sest nõukogude ajal peeti kunsti riikliku propaganda tööriistaks ja poliitbüroo eelistas ja tellis tihti poliitilisi teemasid, samas kui mõned teemad olid toona täiesti põlu all. Nõukogudeaegse korra lammutamisega sai kunstnik vaba voli valida ja keelduda ning sellest tulenevalt hakati vaatama kunagi pealesurutud poliitsfääri teemadest kaugemale.

Et dekolonialismiteemalised kunstiprojektid on sõltumatud, on riigieelarvest tuleva toetuse osakaal olnud seni väike. Eesti Kaasaegse Kunsti Muuseum, EKKM, mis avas 2023. aasta hooaja näitusega „Hüvasti, Narcissus!“, on riigi poolt krooniliselt alarahastatud ja tegutseb ajutisel pinnal. Muuseumis pole küttesüsteemi, seega saab seda kasutada vaid soojemal perioodil, ning muuseumi lisarahataotlused Kultuuriministeriumile pole toetamist leidnud. Sama võib öelda Vaba Lava teatri kohta, mis on pidanud piisava riigipoolse rahastuse saamiseks korduvalt kohtusse pöörduma.

Vahel kohtavad projektide ja kunstiperformance'ite korraldajad publiku pahakspanu, sest puudub ühtne avalik arvamus nõukogude mineviku kohta, nagu ka vajaduse üle dekoloniseerida Eesti nõukogudeaegsest ideoloogiast ja mõttemallidest. Mainimist väärib ettepanek eemaldada nõukogudeaegse kirjaniku pronksbareljeef, kes — nagu tõestasid 2023. aastal avaldatud dokumendid — osales inimsusevastaste kuritegude toimepanemises ühe sellise brigaadi liikmena, mis küüditas inimesi Siberisse. Skulptuur või bareljeef asub Tallinna vanalinnas Kirjanike Liidu maja seinal. Vaidlus, kas bareljeef maha võtta või mitte, lõppes hääletusega, kus suurem osa eesti kirjanikest oli kuju eemaldamise vastu, ja neid kirjanikke ning aktiviste, kes eemaldamist nõudsid, peeti — ja peetakse siiani — tülitekitajateks, kes tahavad tühistada „neist endist palju andekamat kirjanikku“. Suhtumine neisse kirjanikesse ei erine oluliselt sellest, kuidas paljud nõukogude ajal dissidente kohtlesid.

Ja seega kestab vahepeal hägusaks olevikuks saanud hägus minevik edasi. Võib vaid loota, et Eesti kunsti- ja teadusringkondade mõtted võetakse varsti ka laiemal üldsuse poolt omaks ja et ükski suurem kataklüsm ei sunni Eestit nõukogude minevikuga kiirendatud korras tegelema.